Sanskrit Vrindam 3

पाठ 1.

1. (क) सिंहः वने अवसत्।
   (ख) सिंहस्य अभिधानं दुर्दान्तः आसीत्।
   (ग) सिंह प्रतिदिनम् अनेकान् पशून् अमारयत्।
   (घ) पशवः सिंहस्य समीपम् अगच्छन्।
   (ङ) सर्वे पशवः सिंहम् अवदन्– ''हे मृगेन्द्र! त्वम् प्रतिदिनम् अनेकान् पशून् मारयसि। त्वम् तान् न मारय।''
   (च) एकदा शशकस्य वारः आसीत्।
   (छ) शशकः अचिन्तयत्– ''यदि मम मरणम् निश्चितम् एव, तर्हि शनैः शनैः एव गच्छामि।''
   (ज) शशकः सिंहम् एकस्य कूपस्य समीपम् अनयत्।
   (झ) दुर्दान्तः कूपे स्व-प्रतिबिम्बम् अपश्यत्।
   (ञ) सिंहः कूपे अपतत्।

2. (घ), (च), (ख), (क), (ङ;, (छ), (झ), (ग), (ज), (ञ)

3. (क) श्रु + क्त्वा (ख) गम् + क्त्वा
   (ग) नी + क्त्वा (घ) पा + क्त्वा
   (ङ) हस् + क्त्वा (च) पठ् + क्त्वा
   (छ) कृ + क्त्वा

4. (क) छात्रः पठति स्म।
   (ख) सः विद्यालयं गच्छति स्म।
   (ग) सिंहः पशून् मारयति स्म।
   (घ) बालकाः धावन्ति स्म।
   (ङ) अहं पाठं पठामि स्म।
   (च) श्रमिकौ कार्यम् कुरुतः स्म।

5. (क) एकदा (ख) कदापि (ग) कुतः
   (घ) अपि (ङ) कुत्र (च) एव
   (छ) तर्हि (त) तदा

6. (क) आ + गच्छः (ख) प्रति + बिम्बम्
   (ग) अव + आगच्छत् (घ) निर् + बुद्धेः

7.

	क्रियापद	धातु	लकार	पुरुष	वचन
(क)	अवसत्	वस्	लङ्	प्रथम	एकवचन
(ख)	आसीत्	अस्	लङ्	प्रथम	एकवचन
(ग)	अगच्छन्	गम्	लङ्	प्रथम	बहुवचन
(घ)	अवदन्	वद्	लङ्	प्रथम	बहुवचन
(ङ)	अस्तु	अस्	लोट्	प्रथम	एकवचन
(च)	गच्छामि	गम्	लट्	उत्तम	एकवचन
(छ)	अचिन्तयत्	चिन्त्	लङ्	प्रथम	एकवचन
(ज)	अभवत्	भू	लङ्	प्रथम	एकवचन
(झ)	अपृच्छत्	प्रच्छ्	लङ्	प्रथम	एकवचन
(ञ)	पश्यतु	दृश्	लोट्	प्रथम	एकवचन
(ट)	अपतत्	पत्	लङ्	प्रथम	एकवचन
(ठ)	अनश्यत्	नश्	लङ्	प्रथम	एकवचन

8. (क) वने एकः सिंहः अवसत्।
   (ख) सिंहः अति हिंसकः आसीत्।
   (ग) सः प्रतिदिनम् अनेकान् पशून् अमारयत्।
   (घ) पशवः सिंहस्य समीपम् अगच्छन्।
   (ङ) सिंहः क्षुधया पीडितः आसीत्।
   (च) अस्मिन् वने एकः अन्यः सिंहः अपि वसति।
   (छ) एकदा एकः शशकस्य वारः आसीत्।
   (ज) कूपे सिंह स्वप्रतिबिम्बम् अपश्यत्।

पाठ 2.

1. (क) उत्तमाः छात्राः समयस्य महत्त्वं जानन्ति।
   (ख) प्रमादी छात्रः कदापि उन्नतिं न अधिगच्छति।
   (ग) जीवनसफलतायाः प्रथमं सोपानं समयस्य सदुपयोगः अस्ति।
   (घ) प्रमादी-जनाः स्वकार्येषु सफलतां न लभन्ते।
   (ङ) ये जनाः सदैव कार्यसंलग्नाः भवन्ति, ते सुखेनैव तिष्ठन्ति।

2. (क) मा (ख) सर्वदा (ग) कदापि
   (घ) एव (ङ) पुनः (च) अपि
   (छ) अतः, वृथा

3. (क)—(iv), (ख)—(vii), (ग)—(vi), (घ)—(v), (ङ)—(iii), (च)—(ii), (छ)—(i)

4.

	मूलशब्दः	लिङ्ग	विभक्ति	वचनम्
(क)	सर्व	पुल्लिङ्ग	सप्तमी	बहुवचनम्
(ख)	वस्तु	नपुंसकलिङ्ग	प्र०-द्वि०	बहुवचनम्

(ग) शक् धातु —— —— लट् प्र०पु० एकवचनम्
(घ) अस् धातु —— —— विधिलिङ्०प्र०पु० एकवचनम्
(ङ) पिशुनता स्त्रीलिङ्ग सप्तमी एकवचनम्
(च) लभ् धातु —— —— लट् प्र०पु० बहुवचनम्
(छ) दा धातु —— —— लट् प्र०पु० एकवचनम्
(ज) स्था धातु —— —— लट् प्र०पु० बहुवचनम्
(झ) ज्ञा धातु —— —— लट् प्र०पु० बहुवचनम्
(ञ) उत्+स्था धातु —— —— लट् प्र०पु० बहुवचनम्

5. (क) कस्य + अपि (ख) कदा + अपि
(ग) इयम् + एव (घ) केन + अपि
(ङ) सदा + एव (च) सुखेन + एव
(छ) एकम् + अपि

पाठ 3.

1. (क) विदेशेषु विद्या धनम् अस्ति।
(ख) व्यसनेषु मतिः धनम् अस्ति।
(ग) परोक्षे कार्यहन्तारं, प्रत्यक्षे प्रियवादिनं मित्रम् वर्जयेत्।
(घ) सफलस्य नरस्य वाणी रसवती भवति।
(ङ) सफलस्य नरस्य क्रिया श्रमवती भवति।
(च) सरस्वत्याः कोशः अपूर्वः भवति।
(छ) पयोदानां स्थितिः उच्चैः भवति।
(ज) पयोधीनां स्थिति अधः भवति।

2. (क) मित्रं, पयोमुखम् (ख) दानात्, वित्तस्य
(ग) व्ययात्, सञ्चयात् (घ) परलोके, शीलं
(ङ) दानवती, सफलम्

3. (क) पर + उपकारः (ख) कः + अपि
(ग) कोशः + अयम् (घ) स्थितिः + उच्चैः

4. (क)–(iv), (ख)–(v), (ग)–(ii), (घ)–(vi), (ङ)–(i), (च)–(iii)

5. (क) भारति (ख) परपीडनम् (ग) प्रियवादिनम्
(घ) व्ययात् (ङ) रसवती

6. (क) कपोतः उच्चैः उड्डयति।
(ख) पयोधीनां स्थितिः अधः अस्ति।
(ग) राघवः सदैव सत्यं वदति।
(घ) ईश्वरः सर्वत्र अस्ति।
(ङ) रामः कदापि असत्यं न वदति।
(च) सः पुनः असत्यं न वदिष्यति।

7. (क) (i) गौरवं, (ii) अधः
(ख) पयोदानां स्थितिः उच्चैः भवति।
(ग) (i) पयोदानाम्, (ii) पञ्चमी, (iii) स्थितिः + उच्चैः, (iv) नीचैः (अधः)

पाठ 4.

1. 1. द्वादशवादनम् 2. सार्धएकवादनम्
3. सपादद्विवादनम् 4. पादोनचतुर्वादनम्
5. सपादपञ्चवादनम् 6. पादोनद्विवादनम्
7. नववादनम् 8. सार्धएकादशवादनम्

2. (क) सार्धपञ्चवादने (ख) षड्वादने
(ग) सपादषड्वादने (घ) पादोनसप्तवादने
(ङ) सार्धद्विवादने

3. (क) सार्धचतुर्वादने (ख) सपादपञ्चवादने
(ग) पादोनषड्वादने (घ) षड्वादने
(ङ) सार्धषड्वादने

4. (क) उमेशः प्रातः चतुर्वादने उत्तिष्ठति।
(ख) उमेशः सपादपञ्चवादने भ्रमणाय गच्छति।
(ग) सः सप्तवादने विद्यालयं गच्छति।
(घ) सः सार्धद्विवादने विद्यालयात् आगच्छति।
(ङ) सः सार्धषड्वादने दुग्धम् आनेतुं गच्छति।
(च) सः पादोनत्रिवादने विश्रामं करोति।
(छ) सः प्रातः पञ्चवादनपर्यन्तम् पठति।

5. (क) सः पञ्चवादने स्नानं करिष्यति।
(ख) सः सार्धद्विवादने गृहम् आगमिष्यति।
(ग) अनिलः सायं पञ्चवादने उद्याने क्रीडिष्यति।
(घ) सः प्रातः सार्धषड्वादने समाचारपत्रं पठिष्यति।
(ङ) अहं प्रतिदिनम् ईश्वरं भजिष्यामि।
(च) छात्राः स्वपाठं स्मरिष्यन्ति।

6.

	पद	**उपसर्ग**		**धातु**		**प्रत्यय**
(क)	गत्वा	——	+	क्त्वा	+	क्त्वा
(ख)	आगत्य	आ	+	गम्	+	ल्यप्
(ग)	कृत्वा	——				
(घ)	नत्वा			नम्	+	क्त्वा
(ङ)	पठित्वा	——		पठ्	+	क्त्वा
(च)	क्रीडित्वा	——		क्रीड्	+	क्त्वा
(छ)	पठितुम्	——		पठ्	+	तुमुन्
(ज)	क्रीडितुम्	——		क्रीड्	+	तुमुन्

7. क — (viii), ख — (vii), ग — (v), घ — (vi), ङ — (ii), च — (iv), छ — (i), ज — (iii)

पाठ 5.

1. (क) अधुना व्याघ्रः वृद्धः अभवत्।
(ख) व्याघ्रस्य हस्ते सुवर्णकङ्कणम् आसीत्।
(ग) ब्राह्मणः दरिद्रः आसीत्।

(घ) सः व्याघ्रः नद्याः तीरे अतिष्ठत्।
(ङ) ब्राह्मणः लोभेन आकृष्टः अभवत्।
(च) व्याघ्रः स्वभावेन हिंसकः भवति।

2. (क) कस्मिंश्चित् वन-प्रदेशे व्याघ्रः प्रतिवसति स्म।
(ख) व्याघ्रः वार्धक्यात् पशून् मारयितुम् समर्थः न आसीत्।
(ग) लोभेन आकृष्टः ब्राह्मणः अचिन्तयत्– "भाग्येनैव एतत् सम्भवति, परम् अयं हिंसकः विश्वासयोग्यः तु नास्ति।"
(घ) ब्राह्मणः व्याघ्रम् अपृच्छत– "मारात्मक! त्वं किमर्थं दानं करोषि? कथं विश्वासयोग्यः त्वम्।"
(ङ) मुग्धः ब्राह्मणः महापङ्के निमग्नः अभवत्।
(च) व्याघ्रः अकथयत्– "यौवनदशायाम् अहम् अतीव दुर्वृत्तः हिंसकः च आसम्। तत् कारणात् मम सर्वः परिवारः अनश्यत्। अतः इदानीम् अहं दानशीलः, दाता, होता च धर्मम् आचरामि।

3.

	मूल शब्दः	लिङ्ग	विभक्तिः	वचनम्
(क)	पशु	पुल्लिङ्ग	द्वितीया	बहुवचनम्
(ख)	सुख	नपुंसकलिङ्ग	तृतीया	एकवचनम्
(ग)	नदी	स्त्रीलिङ्ग	षष्ठी	एकवचनम्
(घ)	मार्ग	पुल्लिङ्ग	पञ्चमी	एकवचनम्
(ङ)	सर्व	पुल्लिङ्ग	षष्ठी	बहुवचनम्
(च)	लोभ	पुल्लिङ्ग	तृतीया	एकवचनम्
(ज)	दशा	स्त्रीलिङ्ग	सप्तमी	एकवचनम्
(झ)	हिंसा	स्त्रीलिङ्ग	पञ्चमी-षष्ठी	एकवचनम्
(ञ)	कारण	नपुंसकलिङ्ग	पञ्चमी	एकवचनम्

4. (क) व्याघ्रः नद्याः तीरे तिष्ठति।
(ख) दक्षिणारण्ये एकः व्याघ्रः वसति।
(ग) वृद्धः व्याघ्रः पशून् मारयितुम् समर्थः न अस्ति।
(घ) दरिद्रः ब्राह्मणः तत्र आगच्छति।
(ङ) दरिद्रः ब्राह्मणः व्याघ्रं पृच्छति।

5. क — (vii), ख — (v), ग — (vi), घ — (viii), ङ — (iii), च — (iv), छ — (i), ज — (ii)

6. (क) तम् + उपागच्छत् (ख) इतस्ततः
(ग) कः + अपि (घ) सदैव
(ङ) तथा + एव (च) तमपि
(छ) भाग्येन + एव (ज) तच्छ्रुत्वा

7. (क) दृष्ट्वा (ख) श्रु + क्त्वा (ग) गत्वा
(घ) खाद्+क्त्वा (ङ) दातुम् (च) कृ + क्त्वा
(छ) प्रविष्टः

8. (क) एकः दरिद्रः ब्राह्मणः आसीत्।
(ख) कस्मिंश्चित् वने एकः शृगालः अवसत्।
(ग) व्याघ्रः स्वभावेन हिंसकः भवति।
(घ) व्याघ्रस्य हस्ते सुवर्णकङ्कणम् आसीत्।
(ङ) सः व्याघ्रः नद्याः तटे अष्ठित्।
(च) सः एकम् उपायम् अचिन्तयत्।

पाठ 6.

1. (क) नीता श्वः कन्याकुमारीं गमिष्यति।
(ख) गीता अद्य आपणं गमिष्यति।
(ग) सा सप्ताहान्ते आगमिष्यति।
(घ) श्री एकनाथरानाडेमहाभागानां प्रयत्नैः विवेकानन्दस्य स्मारकं रचितवान्।
(ङ) गुरोः आज्ञां मत्वा विवेकानन्दः सर्वत्र अभ्रमत्।
(च) विवेकानन्दः भारतीया-संस्कृतेः प्रचारम् अकरोत्।

2.

	मूल शब्दः	लिङ्ग	विभक्तिः	वचनम्
(क)	ज्ञा, धातु	——	——	एकवचनम्
(ख)	बालिका	स्त्रीलिङ्ग	पञ्चमी-षष्ठी	एकवचनम्
(ग)	प्रयत्न	पुल्लिङ्ग	तृतीया	बहुवचनम्
(घ)	किम्	पुल्लिङ्ग	तृतीया	एकवचनम्
(ङ)	पितृ	पुल्लिङ्ग	तृतीया चतुर्थी पञ्चमी	द्विवचनम्
(च)	अस्मद्	पुल्लिङ्ग-स्त्रीलिङ्ग	तृतीया	एकवचनम्
(छ)	या धातु	——	——	एकवचनम्
(ज)	दृश् धातु	——	——	एकवचनम्
(झ)	गुरु	पुल्लिङ्ग	षष्ठी	एकवचनम्
(ञ)	संस्कृति	स्त्रीलिङ्ग	षष्ठी	एकवचनम्

3. (क) त्वं कदा आगच्छः?
(ख) अहं दिल्लीनगरं गच्छामि।
(ग) सः सप्ताहान्ते गमिष्यति।
(घ) ते दुग्धं पिबेयुः।
(ङ) छात्राः विद्यालये पाठान् पठन्तु।
(च) अहं विवेकानन्दस्मारकम् अपश्यम्।

4. (क) कदा (ख) यत्र-तत्र (ग) श्वः
(घ) सर्वत्र (ङ) सह (च) अद्य

5. (क) कः + अपि (ख) अहम् + अपि
(ग) सप्ताह + अन्ते (घ) महा + ऋषिः
(ङ) संस्कृतेः + च (च) अत्र + एव
(छ) नमः + ते

पाठ 7.

1. (क) चरकसंहितायाः लेखकः महर्षिः चरकः आसीत्।
   (ख) शरीरम् आद्यं धर्मसाधनम् अस्ति।
   (ग) शरीरसुखं विना सर्वं वैभवं निष्फलम् भवति।
   (घ) चिकित्साशास्त्रे श्रेष्ठतमः ग्रन्थः चरकसंहिता अस्ति।
   (ङ) शरीरस्य त्रयः दोषाः भवन्ति।
   (च) चरकसंहिता अष्ट स्थानेषु विभक्तः अस्ति।
2. (क) चरकसंहिता आयुर्वेदस्य प्राचीनतमः ग्रन्थः अस्ति।
   (ख) पञ्च इन्द्रियाणि सन्ति।
   (ग) शरीरस्य दोषाणाम् असंतुलित-प्रमाणं रोगम् उत्पादयति।
   (घ) शरीरस्य दोषाणां समतोलनं रोगस्य उपचारः अस्ति।
   (ङ) 'अजीर्णे भोजनं विषम्'– इति वैद्याः वदन्ति।
   (च) यदा त्रयाणां दोषाणां प्रमाणं विषमं भवति तदा शरीरे रोगाः जायन्ते।
   (छ) स्वस्थशरीरेण विना जीवनयात्रा न सिध्यति।
3. (क) शरीरेण (ख) रुग्णाय (ग) आयुर्वेदस्य
   (घ) रोगस्य (ङ) अष्टस्थानेषु (च) भोजनम्
4.

	मूल शब्दः	लिङ्ग	विभक्तिः	वचनम्
(क)	मानव	पुल्लिङ्ग	तृतीया	एकवचनम्
(ख)	ग्रन्थ	पुल्लिङ्ग	षष्ठी	एकवचनम्
(ग)	दोष	पुल्लिङ्ग	षष्ठी	बहुवचनम्
(घ)	वनस्पति	स्त्रीलिङ्ग	षष्ठी	एकवचनम्
(ङ)	अस् धातु	——	——	लङ् प्र०पु० एकवचनम्
(च)	रुग्ण	पुल्लिङ्ग	चतुर्थी	एकवचनम्
(छ)	जन् धातु	——	——	लट् प्र०पु० बहुवचनम्
(ज)	अस् धातु	——	——	विधि०प्र०पु० एकवचनम्
(झ)	देश	पुल्लिङ्ग	सप्तमी	बहुवचनम्
(ञ)	भू धातु	——	——	विधि०प्र०पु० एकवचनम्

5. (क) विना (ख) यत्र-तत्र (ग) शनैः-शनैः
   (घ) यदा-कदा (ङ) श्वः (च) यदि-तर्हि
6. क — (v), ख — (iv), ग — (vi), घ — (i), ङ — (vii), च — (ii), छ — (iii)

पाठ 8.

1. (क) सत्सङ्गतिः (ख) राजसु (ग) विद्या
   (घ) पापात् (ङ) पशुः (च) सन्मित्रम्
2. (क) सन्मित्रं गुह्यं निगूहति।
   (ख) विद्या गुरूणाम् गुरुः अस्ति।
   (ग) सत्सङ्गतिः पुंसां धियः जाड्यं हरति कीर्तिं च तनोति।
   (घ) सन्तः सन्मित्रलक्षणं प्रवदन्ति।
   (ङ) महात्मनाम् अभिरुचिः यशसि भवति।
   (च) पाणिः दानेन विभाति।
3. (क) दिशति (ख) राजसु (ग) करुणापराणां
   (घ) वाक्पटुता (ङ) कङ्कणेन (च) पशुः
   (छ) गुणाः (ज) बन्धुजनो
4. क — (ix), ख — (vii), ग — (viii), घ — (vi), ङ — (ii), च — (i), छ — (iv), ज — (v), झ —(iii)
5. (क) पापात् + निवारयति (ख) पापम् + अपाकरोति
   (ग) रूपम् + अधिकम् (घ) श्रुतेन + एव
   (ङ) पाणिः + न (च) मान + उन्नतिम्
   (छ) काञ्चनम् + आश्रयन्ति (ज) अभिरुचिः + व्यसनम्
6.

	मूल शब्दः	लिङ्ग	विभक्तिः	वचनम्
(क)	राजन्	पुल्लिङ्ग	सप्तमी	बहुवचनम्
(ख)	गुरु	पुल्लिङ्ग	षष्ठी	बहुवचनम्
(ग)	धी	स्त्रीलिङ्ग	षष्ठी	एकवचनम्
(घ)	सिंच् धातु	——	——	लट् प्र०पु० एकवचनम्
(च)	पाप	नपुंसकलिङ्ग	पञ्चमी	एकवचनम्
(छ)	दान	नपुंसकलिङ्ग	तृतीया	एकवचनम्
(ज)	यशस्	नपुंसकलिङ्ग	सप्तमी	एकवचनम्
(झ)	कुण्डल	नपुंसकलिङ्ग	तृतीया	एकवचनम्
(ञ)	हृ धातु	——	——	लट् प्र०पु० एकवचनम्

7. (क) (i) पशुः, (ii) राजसु
   (ख) विद्या नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं च अस्ति।
   (ग) (i) अविद्या, (ii) सौन्दर्यम्, (iii) षष्ठी, (iv) रूपम् + अधिकम्

पाठ 9.

1. (क) देशस्य अमूल्या निधिः संस्कृतिः भवति।
   (ख) ईश्वरः भारतीय संस्कृतेर्मूलमस्ति।
   (ग) सर्वे एव धर्माः ईश्वर-प्रापकाः सन्ति।
   (घ) भारतीया संस्कृतिः सर्वेषां मतावलम्बिनां संगमस्थली वर्तते।
   (ङ) नारी सम्मानं विषये मनुना उक्तम्– ''यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः।''
   (च) अनेकेषां धर्माणाम् अवलम्बिनः परस्परं स्नेहेन वसन्ति।
   (छ) सामान्य जीवनम् उच्चविचारश्च भारतीया संस्कृतेः मूलमन्त्रः अस्ति।
2.

	मूल शब्दः	लिङ्ग	विभक्तिः	वचनम्
(क)	संस्कृति	स्त्रीलिङ्ग	षष्ठी	एकवचनम्

(ख)	मानवता	स्त्रीलिङ्ग	षष्ठी	एकवचनम्
(ग)	अनेक	नपुंसकलिङ्ग	षष्ठी	बहुवचनम्
(घ)	धर्म	पुल्लिङ्ग	षष्ठी	बहुवचनम्
(ङ)	स्नेह	पुल्लिङ्ग	तृतीया	एकवचनम्
(च)	विश्व	पुल्लिङ्ग	षष्ठी	एकवचनम्
(छ)	सुखिन्	पुल्लिङ्ग	प्रथमा–द्वितीया	बहुवचनम्
(ज)	गम् धातु	——	——	लट् प्र०पु० बहुवचनम्
(झ)	पूज् धातु	——	——	लट् प्र०पु० बहुवचनम्
(ञ)	रम् धातु	——	——	लट् प्र०पु० बहुवचनम्

3. क — (v), ख — (vi), ग — (iv), घ — (i), ङ — (iii), च — (ii)

3. (क) संस्कृति: + एव (ख) वसुधैव
(ग) वचनै: + च (घ) एकमेव
(ङ) संस्कृते: + मूलमस्ति (च) चापि
(छ) गृहम् + आगत: (ज) विचारश्च

5. (क) यत्र–तत्र (ख) इति (ग) एव
(घ) अपि (ङ) कुत: (च) यावत्–तावत्

पाठ 10.

1. (क) विशाल: (ख) गृध्र: (ग) गृध्रस्य
(घ) मार्जारे (ङ) मार्जारम् (च) चतुर:

2. (क) मार्जारं दृष्ट्वां गृध्र: अवदत्– ''भो:, क: त्वम्? कुत: आगत:? अत्र पक्षिशावका: निवसन्ति। अत: दूरम् अपसर।''
(ख) पक्षिण: प्रतिदिनम् अपत्यनाशेन दु:खिता: अभवन्।
(ग) खगा: गृध्राय स्व–आहारात् किञ्चित भोजनं यच्छन्ति स्म।
(घ) यदा दिवा खगा: विहर्तुं प्रस्थिता: तदा स: गृध्र: तेषां शावकान् रक्षति स्म।
(ङ) खगानाम् अनुकम्पया गृध्रस्य जीवन–निर्वाह: अभवत्।
(च) अस्यां कथायाम् गृध्र: हत: मार्जार: च तत: पलायित:।

3. (क) अवसन् (ख) अभवत् (ग) अरक्षत्
(घ) अयच्छन् (ङ) अखादत् (च) अकरोत्
(छ) अक्षिपत् (ज) अचिन्तयन्

4.

	मूल शब्द:	लिङ्ग	विभक्ति:	वचनम्
(क)	तत्	पुल्लिङ्ग	सप्तमी	एकवचनम्
(ख)	नीड	नपुंसकलिङ्ग	द्वितीया	बहुवचनम्
(ग)	कोटर	पुल्लिङ्ग	सप्तमी	एकवचनम्
(घ)	शावक	पुल्लिङ्ग	द्वितीया	बहुवचनम्
(ङ)	खग	पुल्लिङ्ग	षष्ठी	बहुवचनम्
(च)	शास्त्र	नपुंसकलिङ्ग	प्रथमा–द्वितीया	बहुवचनम्
(छ)	युष्मद्	पुल्लिङ्ग/स्त्रीलिङ्ग	चतुर्थी	एकवचनम्
(ज)	तत्	पुल्लिङ्ग	षष्ठी	बहुवचनम्
(झ)	दुष्ट	पुल्लिङ्ग	सप्तमी	एकवचनम्
(ञ)	अस्मद्	पुल्लिङ्ग/स्त्रीलिङ्ग	षष्ठी	बहुवचनम्

5. (क) मिल् + क्त्वा (ख) लिख् + क्त्वा
(ग) दृश् + क्त्वा (घ) कृ + तुमुन्
(ङ) गम् + तुमुन् (च) वि + हृ + तुमुन्
(छ) आ + गम् + क्त (ज) प्र + स्था + क्त
(झ) हन् + क्त (ञ) जन् + क्त

6. (क) विशाल: (ख) चतुर:
(ग) वृद्ध: (घ) दु:खिता:

7. (क) क: मार्जारे विश्वासम् अकरोत्?
(ख) कम् दृष्ट्वा गृध्र: उच्चै: अवदत्?
(ग) मार्जार: कीदृश: आसीत्?
(घ) निरपराध: गृध्र: कै: हत:?

8. (क) उच्चै: (ख) मा (ग) कुत:
(घ) तत: (ङ) एकदा (च) इतस्तत:

पाठ 11.

1. (क) वाराणसीनगरस्य प्राचीन नाम काशी आसीत्।
(ख) अस्यां नगर्यां हिन्दू–विश्वविद्यालय: अस्ति।
(ग) काशी नगरी गंगाया: तटे स्थिता अस्ति।
(घ) काश्यां गंगाया: शोभा रमणीया दृश्यते।
(ङ) काश्या: तटे मन्दिराणां शोभा आनन्ददायिनी वर्तते।
(च) 'अहिंसा परमोधर्म:' इति सिद्धान्त: भगवता बुद्धेन प्रतिपादित:।
(छ) काशी नगरी भारतवर्षे सर्वप्राचीना सर्वश्रेष्ठा चास्ति।

2. (क) शंकराचार्येण (ख) रमणीया
(ग) तुलसीदास: (घ) मरणाद्
(ङ) मोक्षाय (च) भगवता बुद्धेन

3.

	मूल शब्द:	लिङ्ग	विभक्ति:	वचनम्
(क)	गंगा	स्त्रीलिङ्ग	षष्ठी	एकवचनम्
(ख)	मन्दिर	नपुंसकलिङ्ग	षष्ठी	बहुवचनम्
(ग)	कमल	नपुंसकलिङ्ग	तृतीया	बहुवचनम्
(घ)	शोभा	स्त्रीलिङ्ग	द्वितीया	एकवचनम्
(ङ)	काशी	स्त्रीलिङ्ग	सप्तमी	एकवचनम्
(च)	नाटक	नपुंसकलिङ्ग	षष्ठी	बहुवचनम्

(छ)	नगरी	स्त्रीलिङ्ग	सप्तमी	एकवचनम्
(ज)	रूप	नपुंसकलिङ्ग	तृतीया	एकवचनम्
(झ)	जन	पुल्लिङ्ग	प्रथमा	बहुवचनम्
(ञ)	इदम्	स्त्रीलिङ्ग	षष्ठी	एकवचनम्

4. (क) कबीरः + अपि (ख) अद्यापि
(ग) सर्व + उत्कर्षेण (घ) इयमेव
(ङ) अत्र + एव (च) भारतेन्दुः
(छ) हरिः + चन्द्रः (ज) विहारश्च

5. क — (viii), ख — (vii), ग — (v), घ — (i), ङ — (ii), च — (iii), छ — (iv), ज — (vi)

पाठ 12.

1. (क) भारतदेशे (ख) तक्षशिला (ग) चत्वारः
(घ) संस्कृत (ङ) चिकित्सायाः
(च) महर्षिः पंतजलिः

2. (क) संगणकस्य क्षेत्रे सबीरः भाटिया हॉटमेलस्य रचनाम् अकरोत्।
(ख) आइन्सटाइन महोदयः भारतीयानां विषये उक्तवान्– ''वयं भारतीयानाम् आभारिणः स्मः, विज्ञानक्षेत्रे महत् हि तेषां योगदानम्।''
(ग) वेदाः चत्वारः सन्ति। ऋग्वेदः, यजुर्वेदः, सामवेदः अथर्ववेदश्च।
(घ) आर्यभट्टः गणनायां शून्यस्य कल्पनाम् अकरोत्।
(ङ) अस्माकं देशः प्रतिभासम्पन्नः अस्ति।
(च) महर्षिः सुश्रुतः शल्यचिकित्सायां प्रवीणः आसीत्।

3. (क) ज्ञानोदयः सर्वप्रथमं भारतदेशे भविष्यति।
(ख) महर्षिः पतंजलिः योगदर्शनस्य जनकः अस्ति।
(ग) सः दुग्धं पिबेत्।
(घ) छात्राः कवितां स्मरन्तु।
(ङ) सर्वे सुखिनः अभवन्।

4.

मूल शब्दः	लिङ्ग	विभक्तिः	वचनम्
(क) भाषा	स्त्रीलिङ्ग	सप्तमी	एकवचनम्
(ख) ज्ञान	नपुंसकलिङ्ग	षष्ठी	एकवचनम्
(ग) भू धातु	——	——	लट् प्र०पु०, एकवचनम्
(घ) विद्या	स्त्रीलिङ्ग	षष्ठी	बहुवचनम्
(ङ) मानवता	स्त्रीलिङ्ग	पंचमी-षष्ठी	एकवचनम्
(च) अस्मद्	स्त्रीलिङ्ग/ पुल्लिङ्ग	प्रथमा	बहुवचनम्
(छ) अस् धातु	——	——	लट् प्र०पु०, एकवचनम्
(ज) लभ् धातु	——	——	लट् प्र०पु०, एकवचनम्

5. (क) अधुना अहं पठामि।
(ख) एकदा एकः राजा आसीत्।
(ग) अहम् अपि तत्र गमिष्यामि।
(घ) कच्छपः शनैः चलति।
(ङ) सः उच्चैः हसति।
(च) रामः श्यामः च क्रीडतः।

6. (क) प्राचीनतमा चिकित्सापद्धतिः आयुर्वेदः अस्ति।
(ख) ज्ञानस्य उदयः भारतदेशे एव अभवत्।
(ग) अस्माकं देशः भारतः अस्ति।
(घ) भारतदेशे योगः अति लोकप्रियः अस्ति।
(ङ) चरक-संहिता आयुर्वेदस्य प्राचीनतमः ग्रन्थः मन्यते।

पाठ 13.

1. (क) महेशस्य (ख) हैदराबादनगरे
(ग) स्थानान्तरणकारणात्
(घ) महेशस्य रुपयः पुस्तकपठने, संगीते संगणके च सन्ति।
(ङ) विद्यालयस्य परिसरे एकं जलपानगृहम् अपि अस्ति।
(च) श्रीमद्भगवद्गीता महाभारतस्य अंशः अस्ति।

2. (क) त्वं कुतः आयातः?
(ख) अत्र कश्चित् संदेहः न अस्ति।
(ग) अद्य अवकाशः अस्ति।
(घ) यदा वृष्टिः भवति तदा मयूराः नृत्यन्ति।
(ङ) राघवः अनुजः च पठतः।
(च) त्वं कुत्र गच्छसि?

3. (क) नमः + ते (ख) वाक् + ईशः
(ग) महा + ईशः (घ) नर + इन्द्रः
(ङ) विद्यालयस्य + एव (च) सु + आगतम्
(छ) प्रति + एकः (ज) पुस्तक + आलयः
(झ) वार्षिक + उत्सवः (ञ) पश्य + इदम्
(ट) प्र + अयच्छत् (ठ) महाभारतस्य + एव
(ड) महा + उत्सवः (ढ) मनोहरः + च
(ण) विद्या + आलयः (त) हिम + आलयः
(थ) देव + आलयः (द) कः + चित्
(ध) समृद्धः + च (न) मध्य + अवकाशे
(प) अत्र + एव (फ) सदा + एव

4.

मूल शब्दः	लिङ्ग	विभक्तिः	वचनम्
(क) पितृ	पुल्लिङ्ग	पंचमी-षष्ठी	एकवचनम्
(ख) इदम्	पुल्लिङ्ग	सप्तमी	एकवचनम्
(ग) विद्यालय	पुल्लिङ्ग	सप्तमी	एकवचनम्
(घ) अनु+भू धातु	——	——	लट् म०पु०, एकवचनम्
(ङ) वस् धातु	——	——	लङ् म०पु०, एकवचनम्

(च) अस्मद्	पुल्लिङ्ग/ स्त्रीलिङ्ग	चतुर्थी	एकवचनम्
(छ) इदम्	स्त्रीलिङ्ग	पंचमी-षष्ठी	एकवचनम्
(ज) अस्मद्	पुल्लिङ्ग/ स्त्रीलिङ्ग	प्रथमा	एकवचनम्
(झ) गृह	नपुंसकलिङ्ग	प्रथमा-द्वितीया	एकवचनम्
(ञ) पुस्तक	नपुंसकलिङ्ग	प्रथमा-द्वितीया	एकवचनम्

5. (क) अस्मिन् चित्रे दीपावल्याः उत्सवस्य वर्णनम् अस्ति।
   (ख) अस्मिन् उत्सवे जनाः स्वगृहे दीपमालां कुर्वन्ति।
   (ग) अस्मिन् उत्सवे बालकाः नवीनानि वस्त्राणि धारयन्ति।
   (घ) अस्मिन् चित्रे एका महिला तैल-दीपकाः प्रज्वालयति।
   (ङ) अस्मिन् चित्रे बालकाः स्फोटक-पदार्थैः क्रीडन्ति।

पाठ 14.

1. (क) नवदश (ख) चत्वारिंशत्
   (ग) षट्चत्वारिंशत् (घ) एकत्रिंशत्
   (ङ) त्रि (च) विंशतिः
   (छ) षट्त्रिंशत् (ज) एकविंशतिः
   (झ) एकादश (ञ) षोडश
   (ट) शतम् (ठ) अशीतिः
   (ड) द्वि (ढ) सप्ततिः
   (ण) सप्त (त) द्वाविंशतिः
   (थ) षट्त्रिंशत् (द) चतुर्विंशतिः
2. (क) षट् पुष्पाणि (ख) चतस्रः छात्राः
   (ग) द्वौ गजौ (घ) एकम् पुष्पम्
   (ङ) एका कन्या (च) त्रयः वृक्षाः
   (छ) तिस्रः मालाः (ज) एकः पाठः
   (झ) अष्टमः बालकः (ञ) पञ्च कन्दुकानि
   (ट) द्वौ बालकौ (ठ) पञ्चमी अध्यापिका
   (ड) नव फलानि (ढ) षष्ठः पाठः
   (ण) त्रीणि आम्राणि (त) चतुर्थः अश्वः
   (थ) षट् पुस्तकानि (द) तृतीया कक्षा
   (ध) पञ्च पुस्तकानि (न) नवमम् गृहम्
3. (क) त्रीणि (ख) चत्वारः (ग) चत्वारिंशत्
   (घ) एकः (ङ) चत्वारि (च) त्रिंशत्
4. (क) सप्ताहे सप्त दिनानि भवन्ति।
   (ख) पाण्डवाः पञ्च आसन्।
   (ग) पञ्च पञ्च च दश भवन्ति।
   (घ) उद्याने त्रयः वृक्षाः सन्ति।
   (ङ) चत्वारः छात्राः गच्छन्ति।
   (च) अस्मिन् वृक्षे द्वौ काकौ तिष्ठतः

पाठ 15.

1. (क) दिवा (ख) दुर्जनः (ग) सर्वस्य
   (घ) शशिना (ङ) जीवनम् (च) नक्तम्
2. (क) विद्याहीनः मूढः दिवा नक्तं च न पश्यति।
   (ख) जनाः परदारेषु मातृवत् पश्येयुः।
   (ग) जनाः परद्रव्येषु लोष्ठवत् पश्येयुः।
   (घ) शरीरस्थः महारिपुः आलस्यम् अस्ति।
   (ङ) सर्पः मणिना भूषितः।
   (च) चन्द्र-चन्द्रनाभ्याम् साधुः संगतिः शीतलतरा भवति।
3. क — (ii), ख — (v), ग — (iv), घ — (vi), ङ — (i), च — (iii)
4. (क) चन्दनात् (ख) शशिना (ग) सत्येन
   (घ) मनुष्याणां (ङ) मणिना (च) सदाचारेण
5.

मूल शब्दः	**लिङ्ग**	**विभक्तिः**	**वचनम्**
(क) शशि	पुल्लिङ्ग	तृतीया	एकवचनम्
(ख) मणि	पुल्लिङ्ग	तृतीया	एकवचनम्
(ग) मनुष्य	पुल्लिङ्ग	षष्ठी	बहुवचनम्
(घ) सूर्य	पुल्लिङ्ग	तृतीया	एकवचनम्
(ङ) चन्दन	नपुंसकलिङ्ग	पंचमी	एकवचनम्
(च) विद्या	स्त्रीलिङ्ग	द्वितीया	एकवचनम्
(छ) सर्व	पुल्लिङ्ग	षष्ठी	एकवचनम्
(ज) शुभ् धातु	—	— लट् प्र०पु०	एकवचनम्
(झ) रात्रि	स्त्रीलिङ्ग	प्रथमा	एकवचनम्
(ञ) विद्या	स्त्रीलिङ्ग	प्रथमा	एकवचनम्

6. (क) सृष्टिः केन शोभते?
   (ख) कः नक्तं न पश्यति?
   (ग) मूढः कदा न पश्यति?
   (घ) विद्या कस्य भूषणम् अस्ति।
   (ङ) सदाचारेण केषां जीवनं शोभते?
7. (क) (i) नक्तम्, (ii) उलूकः
   (ख) विद्याहीनः दिवा नक्तं च न पश्यति।
   (ग) (i) दृश्, (ii) न + उलूकः

अभ्यास-पुस्तिका

अभ्यास–1

1. (क) क्रीडन्ति (ख) लिखथः (ग) स्मरतः
   (घ) गच्छामि (ङ) पठतः (च) वसथ
   (छ) कर्षति (ज) गच्छसि (झ) पिबन्ति
   (ञ) भ्रमावः

2. (क) छात्रः (ख) अहम् (ग) वयम्
(घ) मीनाः (ङ) एषः (च) त्वम्
(छ) वानराः (ज) आवाम् (झ) बालकौ
(ञ) गायिका:

3.

धातु	पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
रक्ष्	प्र०पु०	रक्षति	रक्षतः	रक्षन्ति
	म०पु०	रक्षसि	रक्षथः	रक्षथ
	उ०पु०	रक्षामि	रक्षावः	रक्षामः
नम्	प्र०पु०	नमति	नमतः	नमन्ति
	म०पु०	नमसि	नमथः	नमथ
	उ०पु०	नमामि	नमावः	नमामः
स्मृ	प्र०पु०	स्मरति	स्मरतः	स्मरन्ति
	म०पु०	स्मरसि	स्मरथः	स्मरथ
	उ०पु०	स्मरामि	स्मरावः	स्मरामः
स्था	प्र०पु०	तिष्ठति	तिष्ठतः	तिष्ठन्ति
	म०पु०	तिष्ठसि	तिष्ठथः	तिष्ठथ
	उ०पु०	तिष्ठामि	तिष्ठावः	तिष्ठामः
पा	प्र०पु०	पिबति	पिबतः	पिबन्ति
	म०पु०	पिबसि	पिबथः	पिबथ
	उ०पु०	पिबामि	पिबावः	पिबामः
पच्	प्र०पु०	पचति	पचतः	पचन्ति
	म०पु०	पचसि	पचथः	पचथ
	उ०पु०	पचामि	पचावः	पचामः
अस्	प्र०पु०	अस्ति	स्तः	सन्ति
	म०पु०	असि	स्थः	स्थ
	उ०पु०	अस्मि	स्वः	स्मः
प्रच्छ्	प्र०पु०	पृच्छति	पृच्छतः	पृच्छन्ति
	म०पु०	पृच्छसि	पृच्छथः	पृच्छथ
	उ०पु०	पृच्छामि	पृच्छावः	पृच्छामः
नृत्	प्र०पु०	नृत्यति	नृत्यतः	नृत्यन्ति
	म०पु०	नृत्यसि	नृत्यथः	नृत्यथ
	उ०पु०	नृत्यामि	नृत्यावः	नृत्यामः
याच्	प्र०पु०	याचति	याचतः	याचन्ति
	म०पु०	याचसि	याचथः	याचथ
	उ०पु०	याचामि	याचावः	याचामः
कृ	प्र०पु०	करोति	कुरुतः	कुर्वन्ति
	म०पु०	करोषि	कुरुथः	कुरुथ
	उ०पु०	करोमि	कुर्वः	कुर्मः
घ्रा	प्र०पु०	जिघ्रति	जिघ्रतः	जिघ्रन्ति
	म०पु०	जिघ्रसि	जिघ्रथः	जिघ्रथ
	उ०पु०	जिघ्रामि	जिघ्रावः	जिघ्रामः
कथ्	प्र०पु०	कथयति	कथयतः	कथयन्ति
	म०पु०	कथयसि	कथयथः	कथयथ
	उ०पु०	कथयामि	कथयावः	कथयामः
चुर्	प्र०पु०	चोरयति	चोरयतः	चोरयन्ति
	म०पु०	चोरयसि	चोरयथः	चोरयथ
	उ०पु०	चोरयामि	चोरयावः	चोरयामः

4. (क) छात्रौ पाठं पठतः।
(ख) तौ क्रीडाक्षेत्रे खेलतः।
(ग) अद्य आवां जन्तुशालां गच्छावः।
(घ) आवां धनुर्विद्यायां निपुणः स्वः।
(ङ) युवाम् गीतं गायथः।
(च) कन्ये कन्दुकेन सह क्रीडतः।
(छ) युवाम् लेखं लिखथः।
(ज) खगौ वृक्षे कूजतः।

5. (क) बालकाः क्रीडाक्षेत्रे धावन्ति।
(ख) वयं कवितां स्मरामः।
(ग) सिंहाः उच्चैः गर्जन्ति।
(घ) पर्यटकाः पर्वते भ्रमन्ति।
(ङ) यूयम् चित्रकाराः स्थ।
(च) वानराः फलानि त्रोटयन्ति।

6. (क) खगाः आकाशे उड्डयन्ति।
(ख) वयं चित्रकलायां निपुणाः स्मः।
(ग) यूयं किम् पठथ?
(घ) अहम् अध्यापकः अस्मि।
(ङ) रामः श्यामः च विद्यालयं गच्छतः।
(च) तौ स्वमित्रैः सह क्रीडतः।

7. (क) मम भ्राता चिकित्सकः अस्ति।
(ख) वयं तरणताले तरामः।
(ग) सः विद्यालयं कदा गच्छति?
(घ) ते यदा-कदा उद्याने भ्रमन्ति।
(ङ) कृषकाः क्षेत्रेषु हलं कर्षन्ति।
(च) अहम् अधुना स्वगृहं गच्छामि।
(छ) अतिथिः जलं पिबति।
(ज) राधा दीपा च नृत्यं कुरुतः।
(झ) मम भगिनी शिक्षिका अस्ति।
(ञ) युवाम् कुत्र गच्छथः?

अभ्यास–2

1. (क) आचार्य: चरक: महान् चिकित्सक: आसीत्।
   (ख) अहम् प्रतिदिनं विद्यालयं अगच्छम्।
   (ग) आकाशे मेघा: अगर्जन्।
   (घ) त्वं किम् अगाय:?
   (ङ) महर्षि: चाणक्य: महान् विद्वान् अभवत्।
   (च) पर्यटकौ तरणताले अतरताम्।
   (छ) यूयं समाचारपत्रं अपठत।
   (ज) कच्छप: शैन:-शनै: अचलत्।
   (झ) शशका: तीव्रम् अधावन्।
   (ञ) आवां स्वपाठं अस्मराव।

2. (क) स: (ख) अहम् (ग) युवाम्
   (घ) स: (ङ) ते (च) तौ
   (छ) वयम् (ज) ते

3.

धातु	पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
स्था	प्र०पु०	अतिष्ठत्	अतिष्ठताम्	अतिष्ठन्
	म०पु०	अतिष्ठ:	अतिष्ठतम्	अतिष्ठत
	उ०पु०	अतिष्ठम्	अतिष्ठाव	अतिष्ठाम
प्रच्छ्	प्र०पु०	अपृच्छत्	अपृच्छताम्	अपृच्छन्
	म०पु०	अपृच्छ:	अपृच्छतम्	अपृच्छत
	उ०पु०	अपृच्छम्	अपृच्छाव	अपृच्छाम
रक्ष्	प्र०पु०	अरक्षत्	अरक्षताम्	अरक्षन्
	म०पु०	अरक्ष:	अरक्षतम्	अरक्षत
	उ०पु०	अरक्षम्	अरक्षाव	अरक्षाम
कृ	प्र०पु०	अकरोत्	अकुरुताम्	अकुर्वन्
	म०पु०	अकरो:	अकुरुतम्	अकुरुत
	उ०पु०	अकरवम्	अकुर्व	अकुर्म
अस्	प्र०पु०	आसीत्	आस्ताम्	आसन्
	म०पु०	आसी:	आस्तम्	आस्त
	उ०पु०	आसम्	आस्व	आस्म
पा	प्र०पु०	अपिबत्	अपिबताम्	अपिबन्
	म०पु०	अपिब:	अपिबतम्	अपिबत
	उ०पु०	अपिबम्	अपिबाव	अपिबाम

स्था– ये पहले लिखी जा चुकी।

याच्	प्र०पु०	अयाचत्	अयाचताम्	अयाचन्
	म०पु०	अयाच:	अयाचतम्	अयाचत
	उ०पु०	अयाचम्	अयाचाव	अयाचाम
नम्	प्र०पु०	अनमत्	अनमताम्	अनमन्
	म०पु०	अनम:	अनमतम्	अनमत
	उ०पु०	अनमम्	अनमाव	अनमाम
चुर्	प्र०पु०	अचोरयत्	अचोरयताम्	अचोरयन्
	म०पु०	अचोरय:	अचोरयतम्	अचोरयत
	उ०पु०	अचोरयम्	अचोरयाव	अचोरयाम

4. (क) युवाम् स्वपाठम् अस्मरतम्।
   (ख) तौ तरणताले अतरताम्।
   (ग) आवां लेखम् अलिखाव।
   (घ) तौ गीतम् अगायताम्।
   (ङ) कृषकौ क्षेत्रम् अकर्षताम्।
   (च) अध्यापकौ भोजनम् अखादताम्।
   (छ) छात्रौ गुरुम् अनमताम्।
   (ज) बालौ दुग्धम् अपिबताम्।

5. (क) गायिका गानम् <u>अगायत्</u>।
   (ख) नर्तक: नृत्यम् <u>अकरोत्</u>।
   (ग) युवाम् जलम् <u>अपिबतम्</u>।
   (घ) अहं कन्दुकेन सह <u>अक्रीडम्</u>।
   (ङ) त्वं कुत्र अगच्छ:?

6. (क) पुरा दशरथ नाम्न: राजा आसीत्।
   (ख) छात्रा: पुस्तकालयम् अगच्छन्।
   (ग) अद्य अहं दुग्धं न अपिबम्।
   (घ) शिष्य: गुरुम् अनमत्।
   (ङ) मत्स्या: सरोवरे अतरन्।
   (च) महर्षि: पाणिनि: महान् विद्वान् अभवत्।

अभ्यास–3

1.

धातु	पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
पा	प्र०पु०	पास्यति	पास्यत:	पास्यन्ति
	म०पु०	पास्यसि	पास्यथ:	पास्यथ
	उ०पु०	पास्यामि	पास्याव:	पास्याम:
नम्	प्र०पु०	नंस्यति	नंस्यत:	नंस्यन्ति
	म०पु०	नंस्यसि	नंस्यथ:	नंस्यथ
	उ०पु०	नंस्यामि	नंस्याव:	नंस्याम:
कृ	प्र०पु०	करिष्यति	करिष्यत:	करिष्यन्ति
	म०पु०	करिष्यसि	करिष्यथ:	करिष्यथ
	उ०पु०	करिष्यामि	करिष्याव:	करिष्याम:
अस्	प्र०पु०	भविष्यति	भविष्यत:	भविष्यन्ति
	म०पु०	भविष्यसि	भविष्यथ:	भविष्यथ
	उ०पु०	भविष्यामि	भविष्याव:	भविष्याम:
प्रच्छ्	प्र०पु०	प्रक्ष्यति	प्रक्ष्यत:	प्रक्ष्यन्ति
	म०पु०	प्रक्ष्यसि	प्रक्ष्यथ:	प्रक्ष्यथ

	उ०पु०	प्रक्ष्यामि	प्रक्ष्याव:	प्रक्ष्याम:
कथ्	प्र०पु०	कथयिष्यति	कथयिष्यत:	कथयिष्यन्ति
	म०पु०	कथयिष्यसि	कथयिष्यथ:	कथयिष्यथ
	उ०पु०	कथयिष्यामि	कथयिष्याव:	कथयिष्याम:
स्था	प्र०पु०	स्थास्यति	स्थास्यत:	स्थास्यन्ति
	म०पु०	स्थास्यसि	स्थास्यथ:	स्थास्यथ
	उ०पु०	स्थास्यामि	स्थास्याव:	स्थास्याम:
रक्ष्	प्र०पु०	रक्षिष्यति	रक्षिष्यत:	रक्षिष्यन्ति
	म०पु०	रक्षिष्यसि	रक्षिष्यथ:	रक्षिष्यथ
	उ०पु०	रक्षिष्यामि	रक्षिष्याव:	रक्षिष्याम:
नृत्	प्र०पु०	नर्तिष्यति	नर्तिष्यत:	नर्तिष्यन्ति
	म०पु०	नर्तिष्यसि	नर्तिष्यथ:	नर्तिष्यथ
	उ०पु०	नर्तिष्यामि	नर्तिष्याव:	नर्तिष्याम:

2. (क) क्रीडिष्यन्ति (ख) गास्याव: (ग) करिष्यथ:
(घ) लेखिष्यति (ङ) गमिष्यसि (च) पास्यति
(छ) नंस्यन्ति (ज) स्थास्यति (झ) स्मरिष्यन्ति
(ञ) करिष्यत:

3. (क) अहम् (ख) स: (ग) त्वम्
(घ) वयम् (ङ) तौ (च) त्वम्
(छ) अहम् (ज) सा

4. (क) छात्रा: लेखं लेखिष्यन्ति।
(ख) वयम् इन्द्रप्रस्थं गमिष्याम:।
(ग) अद्य यूयम् किं करिष्यथ?
(घ) बालिका: स्वपाठं स्मरिष्यन्ति।
(ङ) शुका: वृक्षे स्थास्यन्ति।
(च) ता: दुग्धं पास्यन्ति।

5. (क) अध्यापिके भोजनं खादिष्यत:।
(ख) छात्रौ क्रीडाक्षेत्रे क्रीडिष्यत:।
(ग) आवाम् उद्यानं गमिष्याव:।
(घ) युवां कुत्र गमिष्यथ?
(ङ) तौ निबन्धं लेखिष्यत:।
(च) शिष्यौ गुरुं नंस्यत:।

6. (क) अद्य राधा नर्तिष्यति
(ख) अहं श्वं विद्यालयं न गमिष्यामि।
(ग) अद्य तौ स्वपाठं लेखिष्यत:।
(घ) त्वं कोलकातानगरं कदा गमिष्यसि?
(ङ) रीना कवितां स्मरिष्यति।
(च) वयं सायं उद्याने क्रीडिष्याम:।
(छ) स: कदा आगमिष्यति?

(ज) युवां कुत्र पठिष्यथ:?
(झ) छात्रा: अध्यापकं नंस्यन्ति।
(ञ) स: महान् विद्वान् भविष्यति।

अभ्यास–4

1.

धातु	**पुरुष**	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
स्था	प्र०पु०	तिष्ठतु	तिष्ठताम्	तिष्ठन्तु
	म०पु०	तिष्ठ	तिष्ठतम्	तिष्ठत
	उ०पु०	तिष्ठानि	तिष्ठाव	तिष्ठाम
नम्	प्र०पु०	नमतु	नमताम्	नमन्तु
	म०पु०	नम	नमतम्	नमत
	उ०पु०	नमानि	नमाव	नमाम
प्रच्छ	प्र०पु०	पृच्छतु	पृच्छताम्	पृच्छन्तु
	म०पु०	पृच्छ	पृच्छतम्	पृच्छत
	उ०पु०	पृच्छानि	पृच्छाव	पृच्छाम
कृ	प्र०पु०	करोतु	कुरुताम्	कुर्वन्तु
	म०पु०	कुरु	कुरुतम्	कुरुत
	उ०पु०	करवानि	करवाव	करवाम
अस्	प्र०पु०	अस्तु	स्ताम्	सन्तु
	म०पु०	एधि	स्तम्	स्त
	उ०पु०	असानि	असाव	असाम
रक्ष्	प्र०पु०	रक्षतु	रक्षताम्	रक्षन्तु
	म०पु०	रक्ष	रक्षतम्	रक्षत
	उ०पु०	रक्षानि	रक्षाव	रक्षाम
पा	प्र०पु०	पिबतु	पिबताम्	पिबन्तु
	म०पु०	पिब	पिबतम्	पिबत
	उ०पु०	पिबानि	पिबाव	पिबाम
चुर्	प्र०पु०	चोरयतु	चोरयताम्	चोरयन्तु
	म०पु०	चोरय	चोरयतम्	चोरयत
	उ०पु०	चोरयानि	चोरयाव	चोरयाम
लिख्	प्र०पु०	लिखतु	लिखताम्	लिखन्तु
	म०पु०	लिख	लिखतम्	लिखत
	उ०पु०	लिखानि	लिखाव	लिखाम
पठ्	प्र०पु०	पठतु	पठताम्	पठन्तु
	म०पु०	पठ	पठतम्	पठत
	उ०पु०	पठानि	पठाव	पठाम

2. (क) पठ (ख) स्मराव (ग) लिखतम्
(घ) गच्छत (ङ) गायतु (च) करोतु
(छ) स्मरन्तु (ज) नमतु (झ) पठत
(ञ) आगच्छताम्

3. (क) छात्रः स्वपाठं स्मरतु।
(ख) अहं क्रीडाक्षेत्रे क्रीडानि।
(ग) यूयं विद्यालयं गच्छत।
(घ) तौ गीतं गायताम्।
(ङ) आवां भोजनं खादाव।
(च) राधा कवितां लिखतु।
(छ) ते पित्रा सह आपणं गच्छन्तु।
(ज) युवाम् भोजनं कुरुतम्।

4. (क) वयम् कवितां स्मराम।
(ख) यूयम् विद्यालयं गच्छत।
(ग) छात्राः लेखं लिखन्तु।
(घ) ते पाठं पठन्तु।
(ङ) किम् अहं विद्यालयं गच्छानि?
(च) युवां गीतं गायतम्।
(छ) अधुना अहं नृत्यानि।
(ज) ते मात्रा सह गच्छन्तु।
(झ) छात्राः अध्यापकं नंस्यन्ति।
(ञ) सः महान् विद्वान् भविष्यति।

अभ्यास–5

1. (क) वदेम (ख) रक्षेयुः (ग) लिखेयुः
(घ) पिबेयुः (ङ) गच्छेयम् (च) क्रीडेत
(छ) स्मरेत् (ज) हसेम

2.

धातु	पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
पा	प्र०पु०	पिबेत्	पिबेताम्	पिबेयुः
	म०पु०	पिबेः	पिबेतम्	पिबेत
	उ०पु०	पिबेयम्	पिबेव	पिबेम
स्था	प्र०पु०	तिष्ठेत्	तिष्ठेताम्	तिष्ठेयुः
	म०पु०	तिष्ठेः	तिष्ठेतम्	तिष्ठेत
	उ०पु०	तिष्ठेयम्	तिष्ठेव	तिष्ठेम
प्रच्छ्	प्र०पु०	पृच्छेत्	पृच्छेताम्	पृच्छेयुः
	म०पु०	पृच्छेः	पृच्छेतम्	पृच्छेत
	उ०पु०	पृच्छेयम्	पृच्छेव	पृच्छेम
कृ	प्र०पु०	कुर्यात्	कुर्याताम्	कुर्युः
	म०पु०	कुर्याः	कुर्यातम्	कुर्यात
	उ०पु०	कुर्याम्	कुर्याव	कुर्याम
अस्	प्र०पु०	स्यात्	स्याताम्	स्युः
	म०पु०	स्याः	स्यातम्	स्यात
	उ०पु०	स्याम्	स्याव	स्याम
दृश्	प्र०पु०	पश्येत्	पश्येताम्	पश्येयुः
	म०पु०	पश्येः	पश्येतम्	पश्येत
	उ०पु०	पश्येयम्	पश्येव	पश्येम
रक्ष्	प्र०पु०	रक्षेत्	रक्षेताम्	रक्षेयुः
	म०पु०	रक्षेः	रक्षेतम्	रक्षेत
	उ०पु०	रक्षेयम्	रक्षेव	रक्षेम
कथ्	प्र०पु०	कथयेत्	कथयेताम्	कथयेयुः
	म०पु०	कथयेः	कथयेतम्	कथयेत
	उ०पु०	कथयेयम्	कथयेव	कथयेम
नम्	प्र०पु०	नमेत्	नमेताम्	नमेयुः
	म०पु०	नमेः	नमेतम्	नमेत
	उ०पु०	नमेयम्	नमेव	नमेम
क्रुध्	प्र०पु०	क्रुध्येत्	क्रुध्येताम्	क्रुध्येयुः
	म०पु०	क्रुध्येः	क्रुध्येतम्	क्रुध्येत
	उ०पु०	क्रुध्येयम्	क्रुध्येव	क्रुध्येम

3. (क) वयं प्रातः उत्थाय पठेम।
(ख) त्वं गुरुं नमेः।
(ग) युवां विद्यालयं गच्छेतम्।
(घ) यूयं भोजनं खादेत।
(ङ) बालाः दुग्धं पिबेयुः।

अभ्यास–6

1. (क) मधुरं (ख) त्रीणि (ग) पीतम्
(घ) सुन्दरा (ङ) चतुरः (च) शुष्कः
(छ) कृष्णा (ज) शीतलः (झ) वृद्धः
(ञ) एका

2. (क) प्राचीना (ख) प्रचण्डः (ग) चतस्रः
(घ) मनोहरं (ङ) श्वेतं (च) वीरः
(छ) हरितः (ज) अनेकानि (झ) मधुराणि
(ञ) साक्षराः (ट) विशालाः (ठ) चतुराः

अभ्यास–7

1. 1. उपहस्य 2. उत्पत्य 3. विहस्य
4. पठितुम् 5. श्रुत्वा 6. स्थातुम्
7. दृष्ट्वा 8. क्रीडितम् 9. दत्त्वा
10. लेखितुम् 11. पीत्वा 12. स्मृत्वा

2. (क) ज्ञा + क्त्वा (ख) आ + नी + ल्यप्
(ग) पठ् + तुमुन् (घ) प्र + नम् + ल्यप्
(ङ) दा + क्त्वा (च) लिख् + तुमुन्
(छ) क्रीड् + क्त्वा (ज) दृश् + क्त्वा
(झ) प्रच्छ् + क्त्वा (ञ) गम् + तुमुन्
(ट) उत् + स्था + ल्यप् (ठ) सम् + श्रु + ल्यप्

3. 1. छात्राः पादकन्दुकेन क्रीडित्वा गृहं गच्छन्ति।
2. सः विद्यालयं गत्वा कवितां स्मराति।
3. नरः सरोवरे स्नानं कृत्वा सूर्यं नमति।
4. छात्रा संस्कृतं पठित्वा क्रीडाक्षेत्रं गच्छति।
5. अहं पाठं पठित्वा लेखं लिखामि।
6. पिता भोजनं कृत्वा कार्यालयं गच्छति।

4. (क) हसितुम् (ख) प्रणम्य (ग) स्नात्वा
(घ) पठित्वा (ङ) ज्ञात्वा (च) स्थातुम्
(छ) हन्तुम् (ज) लेखितुम् (झ) उत्पत्य
(ञ) पीत्वा

अभ्यास–8

1. (क) पठ् + तव्यत् (ख) गै + क्तवतु
(ग) सेव् + शानच् (घ) क्रीड् + अनीयर्
(ङ) नृत् + क्त (च) खाद् + तव्यत्
(छ) नम् + शतृ (ज) लभ् + शानच्
(झ) कृ + क्तवतु (ञ) मुद् + शानच्
(ट) गम् + तव्यत् (ठ) दृश् + अनीयर्

2. (क) पानीय (ख) चलन् (ग) वर्धमानः
(घ) गन्तव्य (ङ) त्यक्तः (च) दृष्टवान्
(छ) कम्पमानः (ज) पठनीय (झ) भवितव्य
(ञ) दृष्टः (ट) क्रीडनीय (ठ) कुर्वन्

अभ्यास–9

1. 1. कोकिलः 2. वसन्तागमनं 3. नन्दन्ति
4. वृष्टिः 5. कृषकाः 6. कक्षायाम्
7. आसीत् 8. भविष्यति

2. (क) 1. उत्सवः 2. वस्त्राणि 3. शाटिकां
4. पित्रा 5. मिष्टान्नम् 6. करिष्यसि
7. मित्रेभ्यः 8. मित्रेषु 9. बहिष्कारं
10. धूम्रेण
(ख) 1. कदा 2. आगच्छम् 3. किमर्थम्
4. पिता 5. माता 6. निर्वाहं
7. शिक्षा 8. कक्षा 9. पठसि
10. लक्ष्मीः

अभ्यास–10

1. 1. अमेरिकादेशे 2. लक्ष्म्याः 3. उलूकवत्
4. सरस्वत्याः 5. विद्वान् 6. मूर्खः
7. श्रोता 8. षष्ठी

2. (क) *(i)* प्रियजनैः *(ii)* पर्यटन-उद्योगेन *(iii)* रोमांचकारि
(iv) ज्ञानस्य
(ख) *(i)* देशे-प्रदेशे किं किं दर्शनीयम्? तत्र किं भुज्यते? किं पीयते? कथं व्यवहारः क्रियते? का तत्रत्या वेशभूषा? के च उत्सवाः? एतत् सर्वं पर्यटनेन ज्ञायते।
(ii) पर्यटनेन ज्ञानं स्थिरतरं भवति।
(ग) *(i)* वित्तम् *(ii)* स्थिरतरं *(iii)* लट्
(iv) तृतीया

3. (क) *(i)* आनन्दं *(ii)* भानोः
(iii) पुष्पेषु *(iv)* प्रातर्वेलायाम्
(ख) *(i)* पवनः तरूणां दलानि कुसुमानि च आन्दोलयति, सौरभं च प्रसारयति।
(ii) ये प्रातः शय्यासु सुप्ताः तिष्ठन्ति, ते प्रकृतेः सौन्दर्येण आनन्देन च वञ्चिताः सन्ति।
(ग) *(i)* षष्ठी *(ii)* कृ
(iii) कुसुमानि *(iv)* जागृताः

अभ्यास–11

1. *(i)* वृक्षः *(ii)* सरोवरः *(iii)* शाखायाम्
(iv) वार्तालापं *(v)* मयूरः *(vi)* नरः
(vii) पक्षिपरिषद *(viii)* सुदृढ़ः

2. *(i)* जन्तुशालायाः *(ii)* जन्तवः *(iii)* इतस्ततः
(iv) वार्तालापं *(v)* अनेकाः *(vi)* पञ्जरे
(vii) भल्लूकः *(viii)* प्रसीदन्ति

3. *(i)* इदं वर्षा-ऋतोः दृश्यम् अस्ति।
(ii) आकाशे मेघाः दृश्यन्ते।
(iii) द्वौ बालकौ जले कर्गद-नौकाः तारयतः।
(iv) एकः बालकः एका बालिका च शिरसि आत पत्रम् धारयतः।
(v) वर्षा-ऋतोः दृश्यं रमणीयम् अस्ति।

4. *(i)* इदम् एकस्य वनस्य दृश्यम् अस्ति।
(ii) वने वृक्षस्य अधः द्वौ मृगौ तिष्ठतः।
(iii) चित्रे एकः मृगः घासम् चरति।
(iv) चित्रे एकः शशकः वेगेन धावति।
(v) अत्र एकः सरोवरः अपि अस्ति, यत्र मत्स्याः तरन्ति।

5. *(i)* इदं प्रातःकालस्य दृश्यम् अस्ति।
(ii) सूर्यः उदयं गच्छति।
(iii) आकाशे खगाः उड्डयन्ते।
(iv) एकः कृषकः हलं कर्षति।
(v) प्रातः कालस्य दृश्यं मनोहरं भवति।